Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (2008) 1, 23-34

BERTOLT BRECHT'İN "WENN DIE HAIFISCHE MENSCHEN WAEREN" (Brecht 1967; 55) (KÖPEK BALIKLARI İNSAN OLSALARDI) ADLI KISA ÖYKÜSÜ İLE MELİH CEVDET ANDAY'IN "BÖLÜMLEMELER"(Anday 1981; 39) ADLI ANLATISINDA ELEŞTİREL TUTUM

Melik BÜLBÜL*

Ne denizdeyiz ne karada
Bilinç masalsı bir ev
Belleğimiz avara
M.C. Anday

Anahtar kelimeler:
Eleştiri, Toplum, Sanat, Okur

Keywords:
Review, Community, Art, Reader

Özet

Bertolt Brecht, (1898-1956) sanat düşünürü, oyun yazarı, şair, eleştirmen, yerleşik klasik sanat anlayışlarına karşı öncelikle tiyatroda olmak üzere, kuram ve uygulama açısından önemli yapıtlar vermiş ve yalnızca tiyatroda değil, sanat anlayışında da köklü değişikliklere yol açmış bir kişilik. Değişimin, gelişen toplumların vazgeçilmezleri arasında olması gerektiğine inanan çağdaş sanat öncülülerinden. Orhan Veli ve Oktay Rifat ile birlikte Türk şiirinde **'garip akımı**'nın kurucularından olan Anday ise (1915-2002), çağdaş Türk şiirinin önde gelen temsilcilerindendir. Türk şair, romancı ve deneme yazarı olan Anday'ın oyunları da vardır. Bu çalışmada, adı geçen yazarların ele aldığım yazınsal ürünlerinde yer alan eleştirel tutumu, çağımız yörüngesinden toplumsal değişim yasalarıyla, Alımlama estetiği kuramı ve sosyo-kültürel durumlar çizgisinde, çoklu bir bakış açısıyla irdelemeye çalıştım.

Abstract

Social Criticism in short storie of B. Brecht "wenn die heifische menschen waeren" and M. Cevdet Anday "Bölümlemeler"

B.Brecht (1898-1956) is man of art, playwright, poet, and reviewer. He was toward to classical art and he has before all writen in drama as an art. He was not content with this, he has opened a dimension for alteration in art mind. He is one of the contemporary artists who believe in alteration in community. Anday (1915-2002) who is an avant-gardist Turkish poet, novelist and essay writer, established "garip movement" with O. Veli and O. Rifat. He is at the same time a playwright. In this study I have investigated critical attitude in the literary texts of these writers. I have included the short stories of writers related to contemporary social alteration, theory of "reception" (audience reaction) and sociocultural circumstances.

* Y. Doç. Dr., Atatürk Ü. K.K.Eğt. Fak. Alman Dili Eğt. ABD. Erzurum.
e-posta: melikbulbul@mynet.com

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bertolt Brecht, kısaca Bert Brecht, asıl adı Eugen Bertholt Friedrich Brecht (1898-1956). Sanat düşünürü, kuramcısı, tiyatro yönetmeni, oyun yazarı, şair, eleştirmen. Varolan klasik sanat anlayışlarına karşı öncelikle tiyatroda olmak üzere, kuram ve uygulama açısından önemli yapıtlar vermiş ve yalnızca tiyatroda değil, sanat anlayışında da köklü değişikliklere yol açmış, değişimin büyüleyici ruhuna inanan Alman yazar. Politik kimliği daha ağırmış gibi görünse de yaşama karşı duruşu belirgin; kuramcı, sanatçı, düşünür ve eleştirmen olan yanları daha önce belirtilmelidir. Çağ insanının ancak değişimle hak ettiği yerini bulabileceğine inananlardandır.

Orhan Veli ve Oktay Rifat ile birlikte Türk şiirinde 'garip akımı'nın kurucuları arasında bulunan Anday ise (1915-2002), çağdaş Türk şiirinin önde gelen temsilcilerindendir. Türk şair, romancı ve deneme yazarı olan Anday'ın İçerdekiler (1965), Mikado'nun Çöpleri (1967) ve Dört Oyun (1972) gibi oyunları da vardır. Aydın Çubukçu'nun kaleminden düşen biçimiyle:

> "...paçavralar içinde yaşamaya mahkum edilmiş, yoksul, hasta, kör, bilgisiz ve öfkesini nereye kusacağını öğrenememiş insanların dünyasını çizdiler" bunlar yaşamları boyunca. "...Kederli, umutsuz, bir avuç darı için kurtla kuşla boğuşan, çorak topraklar üzerinde çıplak hayvanlar gibi dolaşan insanlara ses oldular, yürek oldular. Tüm yetenek ve yaşama dair birikimlerini, kendilerinden beslendikleri ve onlara kendilerini borçlu hissettikleri insanlara adamışlardı. Kısaca o, bilginin değiştirici gücüne inanan biriydi"(Çubukçu 1998).

Brecht ve Anday'ı ortak bir çizgide buluşturan etmenler ise, her iki yazarın toplumsal duyarlılık adına vermiş oldukları yaşamsal çabasıdır. İki büyük göz, iki büyük nefes, iki büyük ses olarak yaşadığımız çağın çok öncelerinde kalsalar da, bugünümüze hala aydınlık saçmaları bakımından kalımlılıklarından söz ettirebilmektedirler. Dünyayı görmemiz ve anlamamız için ne gerekliyse, coşku, heyecan, ses, renk, acı ve neşe adına, kendilerine ait bir söylem biçiminde olması koşuluyla ve dünyayı daha derinden tanıyabilmemize yardımcı olmaları farkıyla kendilerinde bulabilmekteyiz.

Rosenblatt ve Richards'ın mükemmel okuma düşüncesi, daima bilinçli ve donanımlı okuru amaçlayan bir düşüncedir. Stanley Fish'in ifade ettiği gibi, bir metni anlamada okur yeteneği bir okurun özellikle yorumlayıcı toplumun bir öznesidir (Fisch; 1988: 196). Okur belirli bir yorumlayıcı toplumdan öğrendiği, yorumlama stratejilerine dayandırdığı bir metne belirgin varsayımlardan hareketle yaklaşır. Wolfgang Iser ise okuma süreçlerinin her zaman nesnel süreçler (dönemsel-devinimsel) olduğunu ileri sürmüştür (Iser; 1988: 228). Diğer yönden Hans Robert Jauss, okurun estetik deneyiminin zaman ve tarihsel

belirleyiciler tarafından daima sınırlandırıldığını söyler (1988; 126). Eleştiri olgusunun, değişimin büyüsüne olan etkisi oranında, okurun konumunu belirleme adına bu düşünceler uzantısında ele aldığımız yazarların kendi ürünlerinde nasıl bir tutum içinde olduklarına bakalım:

Anday 1973 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki bir yazısında yazarların tuhaf yaratıklar olduklarından söz eder (Anday, 1973: 9). Bu düşüncesini " kimi Brecht gibi tutup dünyanın öbür ucundaki Japon tiyatrosuna öykünür, kimi Moliere gibi Latin komedyasını kendine örnek alır" ifadeleriyle ortaya koyar. Yerinde söylemek gerekirse, Brecht Batı tarzı tiyatro anlayışının karşısına yeni bir tarz olarak koyduğu ve "yabancılaştırma" tekniği ile örtüştürdüğü Epik tiyatrosu ile Doğu tiyatrosunun duygusal güdümden arı, sorgulayıcı, eleştirel bakan tarzını benimsemiş bulunmaktadır. Aynı doğrultuda Engin Ayça da bir konuşmasında

> "Brecht, Karagöz'ü bilseydi, tanımış olsaydı, sanıyorum ondan da çok etkilenirdi ve Karagöz'deki epik uygulama ile siyasal içeriğin farkına varırdı" (Ayça, 1974: 7).

derken sanırım yukarda sözünü ettiğim noktaya dikkatleri çekmek istemiştir.

Brecht'in "Köpekbalıkları İnsan Olsalardı" adlı öyküsü, 1930-1956 yılları arasında özel düzyazı türlerinden sayılan takvim hikayelerinden (Kalendergeschichten) oluşan bir anlatısıdır. Küçük bir kız çocuğunun bay K.'ı sorgulamasıyla başlayan anlatının, koşul kipiyle verilmesi, öyküye başka bir derinlik kazandırmaktadır. Anlatıcı kişinin olumlu beklentiler çağrıştıran ilk ifadesinin daha sevimli (netter) olması ve bu ifadenin derecelendirilmiş bir yapıda verilmesi de yine toplumsal beklentilerin kız çocuğu gözüyle olumlu biçimde gelişmesi yönünde gösterilmiş gibidir. Gerçekte bir yabancılaştırmadan başka bir şey değildir bu tutum. Etki uyandırmak adına, okurda şok etkisi bırakması istenen ve tersindirici bir içeriğe sahip eleştiri yüklü bir ironi tarzında kullanımdır bu. İnsan ve köpekbalığı arasındaki eğretileme (İmgesel yakınlaştırma), toplumsal yaşamda yerleşik değerler dizgesinin güçlüler adına etkin olduğu gerçeği, bu yönüyle duyumsatılmak istenmiştir.

Anday da "Bölümlemeler" adlı anlatısında tarafsız kişi bakış açısıyla, Brecht gibi ortak toplumsal kaygılara aynı paralellikten bakmaktadır. Tüm canlıların doğal ortak ortamı olan yaşanılan dünyada yer alan bitki ve hayvanlar aleminin arakesitleriyle sosyal olaylara ve çarpıklıklara göndermelerde bulunulmaktadır. "Ağaçlara ilişkin kimsenin bilmediği bilgiler vardır" derken, yazar toplumsal yapıya sinmiş bulunan kayıtsızlık, nemelazımcı, üzerine alınmaz gibi sorunlara sahip çıkma noktasında bir içerlenme duygusu taşımaktadır. Aydının sıkıntısı olan ve bireyin zaman zaman uzağında kalmaya esrik yaşamsal sorunlar, yazarın sessiz çığlıkları içinde yer almaktadırlar. "Kimsenin bilmediği" ifadesinde yer alan tersindirme, yazarın bilincinde olduğu çevrenin sıkıntısıdır. Ne de olsa o aydın duyarlılığı içinde yoğrulmaya alışıktır. Duyarlık ve toplumsal kaygı

çizgisinde, her iki yazarda da belirgin ortaklıklara rastlıyoruz. Her ikisi de yazara düşen görev alanının içinde, çağın gerçekleriyle birlikte sorunları ve bunların değiştirilme biçimlerinin yer almasıdır.

Anday'ın anlatısının konusu, yaşamsal değerlerin doğal süreçler dizisinde algılanış biçimlerinin değişkenliğine göre, yeniden nitelenebileceğini gösteren tanıtıcı tarzda bir metin. Yerleşik değerlerin, değişebilir, devinebilir olgular olduğunu somutlaştırmaya çalışan yazar, değer ölçütlerini çatışık nitelemeler üzerine oturtmuştur metninde. Yazar, varlığın imgesel yönüne dikkat çekerek, onun ancak insan açısından bölümlemelerle kavranabileceğine inanır. Bu da alımlamanın bir yönünü içerir. Bu nedenle de okur ve dış dünya arasında yeni bir algılama mesafesi koyarak, yabancılaştırma etkisi yaratmaya çalışmıştır. Olayları daha farklı bir gözle gözlemlemenin, daha değişik algılama ve değerlendirme süreçlerini etkinleştireceği açıktır. Bu yönüyle de her iki yazar, bitki ve hayvan üzerinden yeni imgeler üreterek, sosyal olaylara ve yerleşik çarpıklıklara yeni bir eleştirel yaklaşım getirmeye çabalamışlardır. Eleştirel olma, bu alanda önemini daha da hissettirmektedir. Bu sayede yazarlar, toplum ve insanlık değerlerini savunabilecek konuma yükselme olanağını elde edebilmişlerdir. İnce bir alayla olaylara bakma ve eleştirel olma, yazarları birbirine yaklaştıran en belirgin öğelerdir. Sanatta yarını yaratabilme düşüncesi de, bu bağlamda büyük önem taşımaktadır. Terry Eagleton'un da değindiği gibi, edebiyat adamının görevi de bu çizgide daha da belirginleşmektedir.

> "Edebiyat adamının görevi yol göstermek, pekiştirmek ve avutmaktır-huzursuz ideolojik bakımdan kafası karışık okuyucuya, düşünsel şaşkınlığın toplumu yıkıcı gelgitlerine göğüs gerecek, jeolojik keşiflerden yüksek eleştiriye dek tüm çağdaş düşüncenin halkın anlayacağı özetlerini sunmaktır" (Eagleton, 1998, 47).

Toplumcu yönelimin bitimsiz serüvenini biriktire biriktire oluşturduğu düşünsel dağarcıktan, yine toplumu beslemeye çalışan Anday, her yeni devinimin alışılmışı karşısına aldığını iyi bilenlerdendir. Yeni olanın alışılmışa göre, yaşama gücü elde edebilmesi ve dirimselliğini sürdürebilmesi karşısına alma, karşı koyma, eleştirme ve baş kaldırma (Anday, 1993) işlevlerini ne ölçüde yerine getirdiğine, getirebildiğine bağlıdır. Yazar, sözcüklerle bilen ile bunlarla gösterdikleriyle eşyayı bilen arasında belirginleştirdiği çizgide yer alan, algılama ve değerlendirme düzeyini bilinçli, sorgulayıcı toplumda bulabileceği kanısındadır. Değişime odaklı karşı duruş yürekliliği de yine Brecht'in çizdiği toplumsal yapıda konuşlanmıştır. Brecht, bu tutumu eleştirinin bitimsiz yaratıcı gücünde saklı bulunan varsıl-yoksul çatışıklığında, yani güçlü- zayıf karşıtlığının oluşturduğu güç dengesinde arar. Bu sayede toplumsal durumlar birer süreç gibi işlerlik kazanır (Brecht:1990, 27). Yani değişim, insanın yaşama yasasının değişmez itkisi olarak belirmektedir. Her şer değişim halindedir. Buna bağlı olarak her değişim halkasında bir **aykırı**

duruş yerleşiktir. Olgular arasında cereyan eden uyumsuzluk da, aykırı duruşlarla paralel gelişen tutumlardandır. İnsanı olduğu gibi değil, olacağı gibi görmek durumundayız buna göre. Yaşamıyla devingen insanın, değişim ve eleştiri ruhu ile iç içe yaşama arzusu Brecht'de Galile tipi ve uzantıları ile somutlaşmaktadır (Brecht, 1990:29).

Galile tipi ile verilmek istenen onun toplumda yerleşik yaşam felsefesine karşı duruşu ve buna bağlı olarak sürdürdüğü çabalarıdır. Her şeye rağmen bir çaba. Eleştirel tutumun nirengi noktası. Kutsanmış bir düşünür gibi yazar da, toplumda karşı duruşuyla toplumun yanında yer alır. Sıkıntının yuvası toplumdur; yazarın beslendiği ortam da yine toplumdur. Her şeye rağmen'le ayakta kalan bu tutum, aşağılanmayı, itilmeyi, dışlanmayı hortlatacak güçtedir. Ama her şeye rağmen'in bitimsiz haz'ı Galile duruşuyla gizini korur. Aynı duruşun değişik bir ritmini Anday'da görmemiz olasıdır. Kentte yaşayan küçük insanların sorunlarını lirizmin, ahengin ötesinde, doğal sesi ve senfonisiyle bulup yansıtmaya çalışan yazar, sözcüklerin gücüne güvenerek, toplumda gördüğü yoksulluk, haksızlık gibi olgulara ince bir yergiyle sorgulayıcı ve eleştirici olarak mercek tutar. O da oyunlarında çağdaş insanın yerleşik değerlerle ve düzenle çatışmasını irdelemektedir. Anlamsızlaşan yaşamın sorunsal çehresine anlamadığım kitaplarla yaşayabiliyorum biçimindeki sessizlik içinde, bir yabancılaştırma ve karşı duruş portresi çizmektedir. Yabancılaştırma ile dış dünyanın devingenliğine ayak uydurmanın olanaklı olabileceğinin altını çizmektedir Anday. Gerçekte anlayabilmek eylemi olumlanması beklenen bir eylem iken, yazar, ince bir değini ile tersindirme'den yararlanarak belli mesafelerle (anlayamama yabancılaştırması) şok etkisi yaratacak olan olgulara ulaşmanın çapraşık uyumuna yollama yapar.

"Bölümlemeler" üzerine kurulu yaşamın sorunsal açmazlarını yazar, kendine özgü söyleyiş biçiminde incelterek anlamlı bir eleştiriye büründürür. Yarattığı imgelerle duyumsatmak istediği sorunlara daha geniş bir perspektiften yaklaşabilme olanağı yaratır. Güçlü-zayıf olanlar arasındaki yakın ilişkilerin bıraktığı etkiyi irdelemeye çalışan Anday, tanrısal (göksel) olanla "şeyleşmiş" olanlar arasında (insan, eşya gibi yersel) ilintiler kurarak okurun dikkatini sorunsal olgulara ince bir eleştiri yaratarak çekmek ister. Sözcük-eşya ilişkisine göksel öğelerle açıklama getiren yazar, anlatısında şey'lerin gizil gücünü, egemen güce bağlı olarak açıklanabilirliğini vurgular. "Egemen güç" olgular üzerinde belirleyici olandır. Toplumsal yapıda da etkin olan, güden-güdülen taraflar da yine bu güç dengesinin iç içe geçmiş kıvrımlarında yer alırlar ve öylece biçimlenirler. Sözcüklerle bilen ama bu sözcüklerin taşıdığı, gösterdiği anlamı bilmeyen (s.39) ifadesinde yer alan ayrım, varoluşla yokluk (siliklik) arasındaki anlamsal ve bir o kadar da yaşamsal ayrıma gönderme yapar. Varlık'ın epik romantizmi, yokluk'a esrik insanın yaşamsal açmazlarında derinlik kazanır. "Für die kleinen Fische gewaltige Kaesten bauen"(s.55) (Küçük balıklara güçlü sandıklar yapılır) sözcük grubunda da yine sözünü ettiğimiz güç dengelerine

dönük olan, karşıtlıkların bölümlemelerine tanık olmaktayız. Anday, beklentilerin umutsuzluğa dönüştüğü çizgide şu söyleme baş vurur:

> "Çünkü insanoğlunun sonu geldi. Bunu bağıra bağıra söyleyelim. Yıldızlar olmasaydı gökyüzü de olmazdı denkleminin yanlışlığı, iç nitelikle dış niteliğin karıştırılmasındandır. Bütün bilgilerimizin yanlış olduğu oraya çıktı, bizi aldattılar, çünkü bölümlemeler yanlıştı".

Eğretilemeyle eleştiride ince bir işleyiş bu olsa gerek. Metnin derin yapısının okurca güncelleşerek yeniden kurulmasını gerekli kılan bu uyarıcı tutum, yazar tarafından bilinçli olarak yapılandırılır. Okur-yapıt arasındaki erotik çiftleşme ya da birleşme sonucu yazınsal yapıt bir özneye çevrilir. Eagleton'un da belirttiği gibi,

> "metnin okurca etkin bir biçimde yeniden kurulması üzerine yaptığı vurgusuyla okur tepkisi kuramı, artık siyasal toplum içine salınmış demokratik katılımcı güçleri eleştiri evreninde yeniden sahneye koydu" (Eagleton, s. 88).

Brecht, geleneksel tiyatro anlayışının da karşısına yeni bir duruşla çıkarken, Epik tiyatronun öğretici, sentezleyici biçimiyle seyircinin, yukarda sözünü ettiğimiz eleştirici, sorgulayıcı tutumuyla, gözlemci bir katılımla oyunun dışından oyuna bakabilmeyi gerçekleştirmesini amaçlar. Zaten Epik Tiyatro'da amaç düşündürmek, izleyicinin aklını kullanarak bir karara varmasını, harekete geçmesini sağlamaktır. Brecht dünyanın değişmesinden; insanların fırsat eşitliğine, düşünce özgürlüğüne sahip olduğu, adaletli bir düzenin kurulmasından yanaydı. Tiyatronun bu amaca ulaşmak için, etkili araçlardan biri olduğu kanısındaydı. Bunu gerçekleştirmenin yolunun da, Brecht'in tiyatro anlayışının temelini oluşturan yabancılaştırma teriminden geçtiği düşünülmektedir. Özdemir Nutku'nun bir araştırmasında belirttiği gibi:

> "Tiyatro alanında "yabancılaştırma" terimini ilk kullanan Bertolt Brech'tir. Onun bu terimi kullanmasında Doğu tiyatrosuna olan ilgisi ve Doğu tiyatrosundan esinlenmesi rol oynamıştır. Geleneksel Türk tiyatrosu, dolayısı ile Ortaoyunu Doğu tiyatrosunun özelliklerini taşır; Bu tiyatronun estetiğinin temeli ise "yabancılaştırma" kavramı ile anlaşılabilir. Bu kavram çeşitli yönelimlerle karşımıza çıkar: oyunun özünde, biçiminde, teknik öğelerinde ve seyirciye olan uzantısında "yabancılaştırmanın" önemli bir estetik sorun olduğunu görürüz" (Nutku: 1970).

Oyunun özünde izlediğimiz "yabancılaştırma"da insanlar kendileri dışında ve ötesinde verilir; insanlar, içe doğru gelişen ruhsal ilişkileri ile değil, birbirlerine ilişkin davranışları ile ele alınır. Yabancılaştırma" yoluyla kaybolmuş olan

insansal değerlerin yeniden bulunması gerçekleşir. Çünkü "yabancılaştırma" ile ortaya çıkartılan yöntemde, insan inceleme konusu yapılır; felsefi idealizmde olduğu gibi, insan bilinen bir şey değildir, araştırılması ve yeniden bulunması gereken bir değerdir. Seyirci, bir takım nitelikleri temsil eden tiplere psikolojik yoldan bağlanmadığı için, onlara yabancılaşır ve onları tarafsız bir gözlemle seyreder. Böylece, duygu arka düzeyde tutularak, seyircinin çeşitli nitelikleri gösteren tiplere akıl yoluyla tepkide bulunması sağlanır.

Sosyal yaşamın çelişkiler üzerine konuşlanmış ardışık-diyalektik uyum ölçütleri, her iki yazarın ürünlerinde imge-gerçek arasında ilişkilendirilen uzamda, absurd-grotesk tarzda bir yörünge oluşturur. Yeni olgusunun çağdaş büyütecinde yer tutmuş tutum bu olsa gerek. Toplumsal yaşamın eleştirel tutuma uygun düşen karelerine gülmece ve ince bir değini ile mercek tutmaya çalışan her iki yazar, eğretilemelerle okurda yeni imgesel katmanlar yaratmayı amaçlamışlardır. Anlam yaratmada ve düşünce zenginliği oluşturmada başvurulan en etkili yol, imgesel öğelerle okurun düşlemlerinde yeni yaratılar uyandırmaktan geçtiği bilinmektedir (Bülbül, 2005). Brecht'in öyküsü de Bölümlemeler üzerine oturtulmuştur. Güçlü-zayıf, eğiten-eğitilen, yön veren- yönlenen, etkin-edilgin gibi çapraşık dengeler, Anday tarzı bir arada ve bir anda doğan, Fırtınanın çayırı, ölümlerin çayırı, öğlenin çayırı (s.39); diğer taraftan padişahların ölümü, delilerin ölümü... Doğmamışların ölümü (s.39) gibi karşıtlıkların oluşturduğu us karıştırıcı bölümlemeler ile yapılanır.

Anday'da matematiksel denklemlere sıkıştırılmış yaşam, doğa ve mantık kurallarının sınırlarını zorlarken "İşte o yedinci ölüm unutuldu ve kılık değiştirerek bir denklem içinde matematikte boy gösterdi: p/q=ne p, ne q"(s. 39) biçiminde ifadelendirilir. "Bir" ile sınırlanmış varlık, Anday için nedensellik yasasının kaynağını oluşturur. Diğer olgular bölümlenmeler içinde yerleşik yerini alan "Nesneler toplamıdır". Yaşamsal olgular, tümce içindeki nesneler gibi sonsuza değin yer değiştirebilirler. Brecht, kendine özgü düşüngüsünün elverdiği ölçütlerde, toplumun kendini ortaya koyabilme sancılarına dinginlik çareleri aramaktadır. Bu tutumun, bireyin eleştiri gücünü geliştirmesiyle olası olduğunun altını çizer Brecht. Öyküde üstü kapalı olarak verilen eleştirel tutum, bireyin politikacılara güdümlü varlıklar olması halinde karşılaşmaları kaçınılmaz olan yaşamsal sıkıntılardan kurtulma yollarının da bir bakıma yol haritasını oluşturmaktadır. Güdmlü yaşamaya alışık toplumların beklendik sıkıntıları, olaylar karşısında etkisiz, duyarsız kalmaları, nemelazımcı davranışlar içinde kalmalıdır. Ancak bu koşullarda gereksinimleirnin tümü karşılanmaış olcak ve daha da ileri gidierek kimi kez kendilerine ödüller ve görevler de verilecektir:

> "sie würden überhaupt allerhand sanitärische Maßnahmen treffen"/ (Kendilerinin her türlü sağlık önlemleri sağlanır) "Damit die Fischlein nicht trübsinnig würde, gäbe es ab und zu große Wasserfeste"/ (Moralleri bozulmasın diyekimi zamanlar kendileri için su şenlikleri

> de düzenlenir)" Die Hauptsache wäre natürlich die moralische Ausbildung der Fischlein" / (Ama asıl melse doğal olaraka onların ahlak eğitimidir) "Jedem Fischlein, das im Krieg ein paar andere Fischlein, feindliche, in anderer Sprache schweigende Fischlein, tötete, würde sie Orden aus Seetang anheften und den Titel Held verleihen." (Her küçük balık savaş halinde, bir başka dilde birkaç küçük balığı düşmanca öldürürse, kendisine kahramanlık nişanı da verilir (s. 55).

Böylece uyumlu, karşı koymaz, edilgin bir davranış biçimine alıştırılmış toplum bireyleri, kendileri dikte ettirilen her davranışı karşı koymadan kabulleneceklerinin doğuracağı sorunları eleştirel bir gözle okuruna sunmaktadır Brecht. Onlar için çalışmaya elverişli, itaatkar küçük balıklar (İnsanlar), yaşamsal gereksinimleri karşılandıkça, daha da uyumlu hale gelmekte; istendiğinde başka topluluklara, amacı belirsiz emeller uğruna savaş açabilecek kadar bilinçten uzak olabileceklerdir: "Die Kriege würden sie von ihren eigenen Fischlein führen lassen" (Kendi balıklarınca kendilerine savaşlar da yaptırılır) / "Grosse Haifische (Büyük köpek balıkları), Balıkları neşelendirmek için düzenlenen şenlikler, öyle sık sık karşı koymayan balıklar (Menschen) insanlar, gibi imgesel zenginlik içeren, kapsamlı ifadeler, okurun toplumsal arenada kendine düşen bilinçli tutumunun uzantısını oluşturan eleştirel sorumluluğunu hatırlatmaktadır.

Anday'da bağımsızlık-yalnızlık olgularının yan yana kullanılmasının esprisi burada yatmaktadır. Edilginleştirilmiş, sorgulama yetisini kaybetmiş, eleştirel duyu yitimine uğramış bireylerin, yaşadıkları topluma kazandırabilecekleri bir katkılarının olamayacağı gerçeğini ortaya koymaya çalışır yazar. Brecht'de, Kleine Fische auffressen (Küçük balıkları yemek) / lieber opfern ihr eigenes Volk (Kendi halkı için kendi kendini seve seve feda etmek) ifadelerinin arka planını oluşturan anlamsal katman aralıkları ise, güdülen toplumların sorunsal ve çözümsüz yaşamlarının bedellerine dönük ince ironileri oluşturmaktadır. Brecht, bu yüzden yaşadığı dönemin değerlerinden dışlanan yazarları arasında yer almıştır (Ecevit 1991; s. 41). Yazar oyunlarıyla yalın bir komedinin ötesinde, özgür insanın gülen insan olabileceği gerçeği ile birlikte, gülmece öğesini grotesk, çelişki ve karşıtlıkların çarpıcı etkileriyle ağlatarak vermeye çalışır. Ich weine mit den Weinenden, ich lache mit den Lachenden (Ağlayanlarla ağlıyor; gülenlerle gülüyorum) yerine, Ich lache mit den Weinenden, ich weine mit den Lachenden (Ağlayanlara gülüyor; gülenlere ağlıyorum (Brecht: 1963, 54) biçimindeki çapraşık duygularında belirttiği gibi.

Her iki yazarı da, yüzyılımızın Türk ve Alman kültür yaşamının uluslar arası ölçekte açılım ve yayılma çabalarına öncülük etmiş ve oldukça özgün söylemlere sahip aydınlar olarak değerlendirmek gerekir. Toplumu ve onu oluşturan bireylerin yaşamsal sorumluluklarını elde etme yollarını en ayrıntılandırılmış noktalarıyla birlikte tanıtlamaya çalışmış iki ses. Bu yüzden özdeşleşme yerine,

yabancılaştırma; duygu yerine, akıl; büyüleyen yerine, anlatan bir tiyatroyu benimsemeleri boşuna değildir. Her iki yazar da, aklın sağlıklı toplumu yaratacak tek güç olduğuna inanmaktadırlar. Sağlıklı toplumları oluşturmanın yolunun, eleştiri kültürünü benimsemek ve özümsemekten geçtiğine inanan Yılmaz Özbek de aynı doğrultuda: "Eleştiri, eleştiri yapanı sevimsiz yapabilir, onun birçok sorun yaşamasına yol açabilir, ama sağlıklı bir topluma açılan başka bir yol yoktur" (Özbek, 2004). biçiminde düşüncelerini sıralar.

Anday, şiirsel melodinin uyandırdığı işitimsel imge ile okurun belleğinde kalıcı, kavramsal bir imge oluşturur. Yeni bir dünya hayali ile düşüncelerini devindirirken kaleminden şunları döker:

> Gör ki, öldüğümde bilmedim,
> Elimde bunca sözcük kaldı.
> Nerde geçecek benim erginliğim
> Bu dünya bir daha olmalı (Anday 1981).

Sıkıntılı yazar, özlemini çektiği gelişmişlik ve değişimin ilerleyen boyutlarında yer alan yükselen değerlerin görkemli rahatlığının ancak düşünen, sorgulayan, eleştirebilen ve demokratik kültürü özümseyebilen sağlıklı toplumlardan geçtiğine inanmaktadır. Bu dünya bir daha olmalı ifadesi bu yönde gelişen özleme eşlik etmektedir. Aynı doğrultuda yaşadığı toplumun yapısal analizini yapan yazar, Ölüler Konuşmak İsterler (1972) derken de aynı umutların, suskunluk içinde duyumsatmaya çalıştığı sosyal açmazlarını seslendirmek ister. Yazar, ölümüm siyah rengiyle okurunda, toplumsal sorunsala yönelik bir uyarıcılık rolü üstlenmek istemiştir. Okuyucuyu, oyunun kurallarına ölüm temasıyla çekmeye çalışan yazar, konuşanlarla konuşamayanlar arasında bir yan yanalık yaratarak, bireylere ve topluma ince bir eleştiri getirmektedir. Ben merkezli yaşama alışmış, diğerlerine yaşama hakkı tanımayan insanlara ve bunların karşısında suskunluğa esrik, edilgin insanların tavrına yönelik bir eleştiridir bu. Alışık yaşamın kırılma noktalarının yer aldığı örülü duvarlardır bunlar. Etkinliğini elde etmiş, sağlıklı toplumdan bunun aşılması yazar tarafından istenmektedir. Yaşayanların, birincil görev olarak üstlenmeleri gereken konuşmak eylemi, yazarın ince bir ironisiyle ölülere bırakılmıştır. Burada topluma yönelik eleştirel tutumun seslendirimine tanık olunmaktadır. Siyah ölüme eşlik eden, Bölümlemeler'de yer alan ölümler de aynı eleştirel sesin yansımalarıdır. Ölümlerin çayırı/delilerin ölümü/cücelerin ölümü/kızoğlankızların ölümü (s.39) biçimindeki yansımalar, toplumda yer etmiş çapraşıkların denklemsel izdüşümleri olarak, yazarın düşleminde yer alırlar.

Yazarın yazınsal ürünlerinde anlatım tutumu olarak belirgin olan eleştirel tutum, eleştirel bakış ile irdelenebilen bir tutumdur. Bunun içinde yine, eleştiri olgusunu benimsemiş ve özümsemiş okurun nitelikleriyle ölçülebilecek bir yaklaşıma gereksinim vardır. Emin Özdemir'in Eleştirel Okur (2002) adlı yapıtında yer alan

düşüncesi ile vurgulamaya çalıştığı yön bu olsa gerek. İnce, konuyla ilgili olarak Anday'ın bilgelik ile ilgili paragrafından şu noktaya değinir:

> "Bilge insan, kendi düşüncesine, kendi düşüncesi olduğu için önem vermemesi, kuşkuyla bakması gereken insandır." Ne diyor Valery "Bizim düşüncemize kendi düşüncemiz olduğu için inanmamayı öğrenmeliyiz. Tersine onu kuşkuyla karşılamalıyız" (Özdemir, 2002; 77).

Yaşadığı çevreye, ortam koşullarına kuşkuyla bakabilen bireylerden oluşan bir toplum ve buna uygun bir bilinçlenme ve soyut düşünebilme anlayışı yaratmak, yazarın özlemini çektiği bir olgudur.

Değişimin ve var bulunan değerlerin ötesini görebilme uzgörüsü, değişik düşünce ortamlarının irdelenip, açılması ve devindirilmesi ile doğru orantılıdır. Yaşanan çağın sosyo-kültürel, tarihsel ve diğer yaşamsal bileşenlerinin sorunsal yönüne ancak, eleştirel bakabilme edimiyle varılır her iki yazara göre. Onlar yaşamı tüm sarmalıyla birlikte tanımlamakla yetinmeyip, okurun, dünyayı algılama ve anlamlandırma peşinde olan alımlayanın aynı zamanda düşünmeyi de öğrenmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Değişen dünyanın yeni durumları karşısında uyumsuzluk sıkıntısı yaşamamak için, vazgeçilmez bir tutumdur bu. Anday'ın değişen sözcüklerin sonsuza kadar uzanmasının arkasında yatan, dünyayı bireye tanımlama sıkıntısı, sonuçta nefret ve boşluk olarak belirmektedir. Tükenme noktasıyla bütünleşen "Bölümlemeler" in, yazarın düşüncesinde anlamsız yinelenmeler olarak ortaya çıkmasına karşın, yaz göllerinin güneşi, güneş dorukları gibi iyimser uyarıcılarla, umut kıyısının varlığına da göndermede bulunur. Toplumun sıkıntılarıyla beslenen bir yazar olarak bunu kendine görev sayar. Toplum yararına yöneltilmiş her sözün, sonsuz bir anlamının olacağı bu beslenme havuzunu oluşturmaktadır. Açıkça görüldüğü gibi, her iki yazardan dökülen düşünce kalıpları günümüzde de değerlerinden bir şey kaybetmemiştir. Sözlerin bu eskimezliği, halkın gerçeklerini yansıtma, sorunlara temelinden bir çözüm getirmeyi amaçlarken, yüz yıllar sonrasına da bir kapı aralıyor.

> "Eski Yunan'da, Sokrates'in eğitimi, geniş alanlara yaymak istemesi egemen yöneticilerin ve o günün politikacılarının tepkisiyle karşılanmıştır. Çünkü Sokrates'in eğitiminde toplumsal eleştiri söz konusudur. Bu yüzyıllarca sürüp gitmiştir. Denilebilir ki, düşünce savaşı eğitimi halka iletmek isteyenlerle, bunun karşısına çıkanlar arasında olmuştur. Çağımızda da sürüp gitmektedir bu savaş. Ayrıca bu savaş, geçmiş çağların eğitime verdiği anlam nedeniyle günümüzde daha da yoğunlaşmıştır" (A.g.y. 83-84).

Umudun ilk şekli korkudur, yenin ilk doğuşu dehşettir (Wright 1998; 137). Brecht gerçeklik ile bölünmüşlük arasında yer alan öznelliğin, kesintili ilişkilerle olası

olacağını savlar. Bastırılmış olan öznel faktörünün yine öznenin onayının alınmasıyla bireysel özgürleşmeye varılabileceğini ileri sürer.

> "Alışkanlığı kırma, uzaklaştırma" gibi anlamlar da taşıyan "Yabancılaştırma" biçimin, içinde yaşamaya devam ettiği bölünmüş bilince ihanet ederek seyirciyi, Brecht'in "Müdahaleci" dediği ve nesneler ile olayları değişim ve dönüşüm olasılığı açısından sorgulayan düşünce tarzının üretim sürecine katılmaya teşvik eder (A.g.y. 96).

Modern çağda yer alan sanat yapıtı, yalnızca bizim algılama biçimimizi değil, bütün nesneleri yer aldığı dış dünya görüngüsünde algılamamızı da değiştirmiştir. Çoklu bir bakış tarzına paralel olarak, çoğaltılmış nesneler ve değişik düşünce perdeleri devamlı bir devinimi zorunlu kılmıştır. Artık yaşanan dünya yerleşik bakış açısının otorite yasalarına esrik değildir. Değişimin büyülü gücünün, gerçeğe dönük ilk belirtileri bu biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bilinç düzeyinde bir algılamanın da aynı çizgide, eleştiri ve öz bilinç öğelerinin devindirilmesiyle gerçekleşeceğine çağ insanı olarak inanmak zorunludur. Nietzsche bakışıyla, yaşamın dolaysız bağlamından uzaklaşan insan, dış dünyayı temel kuralların bir bütünsellik içinde gözlemlenmesine kendini daha elverişli bulur. Yaratma sürecinin bu uzamda etkinleşeceği kesindir. Sosyal olaylar arasında, yazarın eleştirel tutumuyla orantılı olarak kurulacak temellendirilmiş bağıntılar, bu sayede daha da netlik kazanır. İmgelemin etkin konuma gelmesi, yorumlayıcı bir işlevle ortaya çıkması, alılmayıcı tutumun eleştirel bakmaya dönük gerekliliğidir. Konuyla ilgili olarak Lukacs'ın tanıklığına baş vuracak olursak, şu içerimleri buluruz:

> "yapıtın etkisi bakımından alılmayıcı... yapıtın etkisinin istediği gibi doldurabileceği bir tabula rasa, ya da henüz boş olan bir gramofon plağı saymak durumun yanlış değerlendirilmesine yol açar... bağdaşık ortam, geçici olarak alımlayıcı konumuna giren günlük insanı gerçek anlamda estetik alımlayıcıya... kendini tümüyle yapıtın etkisine veren bir insana dönüşmek istiyorsa, bu insanın ruhsal yaşamına girmek zorundadır" (Lukacks 2001; 15).

2. SONUÇ

- Bertolt Brecht ve Melih Cevdet Anday, çağdaş Türk ve Alman yazın dünyasının önde gelen iki sesi, iki nefesi olmuş şair, düşünür ve oyun yazarı sanatçılardır.
- Yazarlar ele aldıkları konularla çağdaş dünyanın birey ve toplum düzleminde sorunlarını eleştirel bir gözle, ve ince bir yergiyle yansıtmaya çalışmışlardır.
- Kendilerine özgü ve değişim odaklı olarak işledikleri sosyal sorunsalı, yarattıkları zengin imge ortamıyla daha da etkinleştirmeyi başarmışlardır.

- Özellikle yabancılaştırma öğesi ile, çağdaş okurun sosyal durumlar karşısında, eleştirel, sorgulayıcı, us ölçütlerini ön plana çıkararak değerlendirici bir tutum takınmalarına olanak sağlamışlardır.
- Çağın yükselen değerleri karşısında kaybolan değerlerinin sorgulanmasını ve birey olarak, sosyal değişimlere kayıtsız kalınmamasını her iki ses de özgün ürünlerinde yansıtmaya çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

Anday, M.C. 14 Eylül 1973, Cumhuriyet.

Anday, (1982). **"Ölümsüzlük Ardında Gılgamış"**, Adam Yayınları.

Anday, (1993). **Rahatı Kaçan Ağaç**, Adam Yay. İstanbul.

Ayça, E. (1974). Milliyet Sanat Dergisi, No:103, Ekim, 1974.

Benjamin, W. (1981). **Versuche Über Brecht**, Frankfurt a. Main.

Brecht, (1963). **Das Epische Theater**, in ders.: Schriften zum Theater 3, Frankfurt/M.

Brecht, B. (1967). **Geschichten vom Herrn Keuner**, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M.

Brecht (1990). **Sanat Üzerine Düşünceler**, çev. Kamuran Şipal, Can yay. İstanbul.

Bülbül, M. (2005). **İmgesel İletişim**, Çizgi Kitabevi, Konya.

Çubukçu, A. (1998). **Teoride ve Eylemde Diyalektik Materyalizm**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.

Eagleton, T. (1998). **Eleştirinin Görevi, çev.** İsmail serin, Ark Yay. Ankara.

Ecevit, Y. (1991). **İsviçre-Alman Edebiyatı**, Ara Yay. İstanbul.

Eslin, M. (1970). **Brecht**, Das Paradox des politischen Dichters, dtv 702.

Fish, S. (1988). **Literatur im Leser**: Affektive Stilistik. İçinde: Rezeptionsaesthetik, hrsg. von Reiner Warning, W. Fink Verlag, München.

Iser, W. (1988). **Die Appelstruktur der Texte**, İçinde: Rezeptionsaesthetik, hrsg. von Reiner Warning, W. Fink Verlag, München.

Jaus, H.R. (1988). **Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft**, İçinde: Rezeptionsaesthetik, hrsg. von Reiner Warning, W. Fink Verlag, München.

Kuruyazıcı, N. (2006). Galilei'nin Yaşamı Örneğinde Bugünden Brecht'e Bakış, Dosya: Bertholt Brecht, Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul Üniv. Yay. Sayı: XVIII.

Lukacs, G. (2001). **Estetik III**, çev. Ahmet Cemal, Payel yay. 2. Bas. İstanbul.

Nutku, Ö. (1970). **Tiyatro Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Yıl 1970.

Özbek, Y. (2004). **Sağlıklı Eğitim Sağlıklı Toplum**, Çizgi Kitabevi, Konya.

Özdemir, E. (2002). **Eleştirel Okuma**, Bilgi Yay. Ankara.

Warning, R. (1988). **Rezeptionsaesthetik**, W. Fink Verlag, München.

Wright, E. (1998). **Postmodern Brecht**, çev. Ayşegül Bahçıvan, Dost Kitabevi, Ankara.